

JAMHURI YA MUUNGANO WA TANZANIA
BARAZA LA MITIHANI LA TANZANIA
MTIHANI WA KUHITIMU KIDATO CHA NNE

021

KISWAHILI

(Kwa Watahiniwa Walioko na wasiokuwa Shuleni)

Muda : Saa 3

MAJIBU

Mwaka : 2024

Maelekezo

1. Karatasi hii ina sehemu A, B na C.
2. Jibu maswali yote katika sehemu A na B, na maswali **mawili (2)** kutoka sehemu C. Swali la **tisa (9)** ni la lazima.

maktaba.tetea.org

1. Katika kipengele (i) hadi (x), chagua herufi ya jibu sahihi kisha andika herufi ya jibu hilo kwenye kijitabu chako cha kujibia.

(i) Vifuatavyo ni vyanzo vya misimu, isipokuwa:

- A. Tanalaki sauti au milio
- B. Sayansi na Teknolojia
- C. Shughuli maalumu
- D. Utani katika jamii
- E. Mabadiliko ya kihistoria

Jibu sahihi ni B. Sayansi na Teknolojia.

Sababu ni kwamba misimu hutokana na mabadiliko ya kijamii, historia, shughuli maalumu, na utani katika jamii. Sayansi na teknolojia haiwezi kuwa chanzo cha misimu moja kwa moja, bali huathiri lugha kwa njia nyingine.

(ii) Neno lenye mofu ya mtendwa ni lipi kati ya haya?

- A. Aliyetembelea
- B. Alimtembelea
- C. Alivyotembea
- D. Atakayatembea
- E. Ametembea

Jibu sahihi ni B. Alimtembelea.

Sababu ni kuwa "mtendwa" ni yule anayefanyiwa kitendo. Katika neno "alimtembelea," kuna kiambishi cha kumrejelea yule aliyetembelewa, kwa hiyo lina mofu ya mtendwa.

(iii) Msaada wako umenifaa sana. Asante! Neno "Asante!" ni aina gani ya neno?

- A. Nomino
- B. Kivumishi
- C. Kielezi
- D. Kitenzi
- E. Kihisishi

Jibu sahihi ni E. Kihisishi.

Sababu ni kuwa "Asante!" ni tamko linaloonyesha hisia za shukrani, hivyo ni kihisishi.

(iv) Tamathali ipi ya semi hukipa kitu kisicho binadamu sifa ya ubinadamu?

- A. Taniaa
- B. Tashihisi
- C. Tashbihi
- D. Takriri
- E. Tabaini

Jibu sahihi ni B. Tashihisi.

Sababu ni kuwa tashihisi hutoa sifa za kibinadamu kwa vitu visivyo binadamu, kwa mfano mti kulia au jua kucheka.

(v) “Wanafunzi wa Kidato cha Pili wamepigwa ngoma.” Kauli hii inaonesha hali gani?

- A. Kutendana
- B. Kutendeka
- C. Kutendewa
- D. Kutenda
- E. Kutundea

Jibu sahihi ni C. Kutendewa.

Sababu ni kuwa kauli hiyo inaonyesha wanafunzi ndio walifanyiwa kitendo cha kupigwa ngoma, si wao waliotenda.

(vi) Tanzu sahihi za Fasihi simulizi ni zipi kati ya zifuatazo?

- A. Ngonjera, mashairi, nyimbo na tenzi
- B. Tarihi, ngano, visasili na sogu
- C. Semi, hadithi, maigizo na ushairi
- D. Methali, misemo, nahau na vitendawili
- E. Michezo, vichekesho, maigizo na ngonjera

Jibu sahihi ni B. Tarihi, ngano, visasili na sogu.

Sababu ni kuwa hizi ni miongoni mwa tanzu kuu za fasihi simulizi zinazopitishwa kizazi hadi kizazi kwa simulizi.

(vii) Mpangilio mzuri wa muundo wa insha ni upi?

- A. Kichwa, mwanzo, wazo na kiini

- B. Mwanzo, kiini, hitimisho na wazo
- C. Kichwa, wazo, hitimisho na kiini
- D. Kichwa, mwanzo, wazo na hitimisho
- E. Kichwa, mwanzo, kiini na hitimisho

Jibu sahihi ni E. Kichwa, mwanzo, kiini na hitimisho.

Sababu ni kuwa muundo sahihi wa insha lazima uwe na kichwa kinachoonyesha mada, mwanzo unaovutia, kiini chenye hoja kuu, na hitimisho linalofunga maelezo.

(viii) Kwa nini lugha ya mazungumzo ni halisi zaidi?

- A. Wahusika huwasiliana kwa simu
- B. Wahusika huwasiliana ana kwa ana
- C. Wahusika huwasiliana kwa mtandao
- D. Wahusika huwasiliana kwa barua
- E. Wahusika huwasiliana kwa barua pepe

Jibu sahihi ni B. Wahusika huwasiliana ana kwa ana.

Sababu ni kuwa mazungumzo ya ana kwa ana huwa ya moja kwa moja na yanatumia lugha ya papo kwa papo isiyo rasmi, hivyo ni halisi zaidi.

(ix) Methali isiyosisitiza uvumilivu na jitihada katika kazi ni ipi?

- A. Afiriti hafichiki
- B. Mvumilivu hula mbivu
- C. Acha koko uangue koma
- D. Aali hupatikana kwa ghali
- E. Abadi abadi kamba hukata jiwe

Jibu sahihi ni A. Afiriti hafichiki.

Sababu ni kuwa methali hii haizungumzii uvumilivu wala jitihada, bali ina maana kwamba tabia mbaya ya mtu haiwezi kufichika.

(x) Tungo ipi ina kiambishi rejeeshi kati ya hizi?

- A. Anaondoka
- B. Ameondoka
- C. Aliondoshwa

- D. Amejiondoa
- E. Ameondokewa

Jibu sahihi ni D. Amejiondoa.

Sababu ni kuwa kiambishi rejeeshi huonyesha kuwa mtendaji amejifanyia kitendo mwenyewe, na katika neno "amejiondoa," kitendo kimefanywa na mhusika mwenyewe kwa nafsi yake.

2. Oanisha fasili za vipera vya semi zilizopo katika Orodha A na vipera husika kutoka Orodha B, kisha andika herufi ya jibu sahihi katika kijitabu chako cha kujibia.

Orodha A – Orodha B majibu:

- (i) E
- (ii) A
- (iii) B
- (iv) F
- (v) C
- (vi) D

3. (a) Kwa kutumia mifano, eleza jinsi vipengele vifuatavyo vinavyoweza kupotosha lengo la msemaji katika mazungumzo ya kila siku.

- (i) Matumizi ya msamiati usio sahihi

Msemaji akitumia msamiati usio sahihi, maana ya ujumbe inaweza kupotoshwa. Kwa mfano, mtu akisema "nina njaa kali" badala ya "nina kiu", msikilizaji anaweza kuelewa tofauti na kusababisha mkanganyiko.

- (ii) Matumizi ya muundo usio sahihi

Sentensi zenye muundo mbaya haziwezi kufikisha ujumbe vizuri. Kwa mfano, akisema "Kisomo jana nilienda shule" badala ya "Jana nilienda shule kusoma," maana haijakaa vizuri na husababisha mkanganyiko.

- (iii) Matumizi ya matamshi yasiyo sahihi

Matamshi yasiyo sahihi huleta tafsiri potofu ya maneno. Kwa mfano, mtu akitamka "bado" kama "pado", msikilizaji anaweza kushindwa kuelewa ujumbe uliokusudiwa.

(iv) Kukosekana kwa mantiki katika tungo

Kama msemaji atatumia tungo zisizo na uhusiano wa kimantiki, msikilizaji hushindwa kufuata hoja. Kwa mfano, mtu akisema "Leo nilikula wali kesho nitapanda mti jana nilicheza mpira," sentensi hiyo haina mtiririko wa mantiki.

(b) Fasili kwa kifupi istilahi zifuatazo kama zinavyotumika katika lugha ya Kiswahili.

(i) Irabu

Ni sauti za msingi zinazotamkwa bila kizuizi cha hewa mdomoni, mfano a, e, i, o, u.

(ii) Kiimbo

Ni mabadiliko ya sauti ya msemaji ili kutoa hisia au msisitizo katika usemi.

(iii) Konsonanti

Ni sauti zinazotamkwa kwa kizuizi fulani cha hewa katika sehemu ya matamshi, mfano b, p, k, m.

(iv) Lafudhi

Ni namna ya mtu kutamka maneno kulingana na asili au eneo lake, mara nyingi huonesha tofauti za lahaja.

(v) Mkazo

Ni kusisitiza silabi au neno fulani katika sentensi kwa kulipandisha sauti au kulitamka kwa nguvu zaidi.

4. Ujio wa Waarabu, Wajerumani na Waingereza ulikuwa na mchango mkubwa katika kukuza na kueneza lugha ya Kiswahili nchini Tanzania kabla ya uhuru. Eleza umuhimu wao kwa kutoa hoja mbili kwa kila taifa.

Waarabu walisaidia kukuza Kiswahili kwa kuandika vitabu kwa maandishi ya Kiarabu na kulieneza kupitia dini ya Kiislamu. Pia walihusisha Kiswahili na biashara katika pwani ya Afrika Mashariki.

Wajerumani walilifanya Kiswahili kuwa lugha ya mawasiliano rasmi katika utawala wao. Pia walitumia Kiswahili kufundishia shule za awali, jambo lililosaidia kukiimarisha.

Waingereza waliendeleza Kiswahili kama lugha ya utawala na elimu. Pia walichangia kuanzisha tafiti na kamusi zilizosaidia sanifisho la Kiswahili.

5. (a) Kwa kutoa maana moja kwa kila neno, fafania istilahi zifuatazo kama zinavyotumika katika kamusi ya Kiswahili Sanifu.

(i) Hominimu

Ni maneno yenye umbo moja lakini maana tofauti, mfano "ndege" (mnyama anayeruka au chombo cha kuruka).

(ii) Sinonimu

Ni maneno tofauti lakini yenye maana sawa au zinazokaribiana, mfano "furaha" na "shangwe".

(iii) Kategoria

Ni mgawanyo wa maneno kulingana na kazi zake katika sentensi, mfano nomino, vitenzi, vivumishi.

(iv) Kisawe

Ni neno linalotumika badala ya neno jingine lenye maana ile ile, mfano "baba" na "mzazi wa kiume".

(b) Bainisha aina za maneno yaliyopewa mstari katika sentensi zifuatazo.

(i) Nguo yoyote tupu ni marufuku. – Yoyote: Kiwakilishi.

(ii) Amina ndiye mwalimu wangu. – Ndiye: Kiwakilishi rejelezi.

(iii) Alisoma kwa bidii japokuwa alichelewa. – Japokuwa: Kiunganishi cha masharti.

(iv) Afadhali mwalimu amerudi nyumbani. – Afadhali: Kihisishi cha upendeleo.

(v) Walianguka kizembe. – Kizembe: Kielezi cha namna.

6. Kwa kutumia hoja sita, fafania mafanikio sita ya Kamati ya Lugha ya Afrika Mashariki ya mwaka 1930 katika kusimamia usanifishaji wa lugha ya Kiswahili.

Kamati ya Lugha ya Afrika Mashariki ilifanikiwa kuandaa na kuchapisha Kamusi ya Kiswahili Sanifu. Kamusi hii iliweka pamoja maneno ya Kiswahili na kuyapa maana moja sanifu ambayo yangetumika na Watanzania wote pamoja na nchi jirani. Hatua hii ilisaidia kupunguza tofauti za lahaja na kuongeza umoja wa kitaifa kupitia lugha moja inayokubalika.

Mafanikio mengine ni kuamua kuhusu tahajia na herufi sahihi zinazotumika katika maandiko ya Kiswahili. Kabla ya kuanzishwa kwa kamati hii, Kiswahili kiliandikwa kwa mitindo tofauti na hata mara nyingine kwa kutumia maandishi ya Kiarabu. Uamuzi wa kutumia herufi za Kilatini kwa utaratibu mmoja ulirahisisha kusoma, kuandika na kufundisha Kiswahili kwa watu wengi zaidi.

Kamati pia iliweka misingi ya sarufi sanifu. Iliamua juu ya kanuni za uundaji wa sentensi, matumizi ya viambishi, na masharti ya uandishi wa Kiswahili. Hii ilisaidia walimu na wanafunzi kuwa na mwongozo mmoja rasmi na kuondoa mkanganyiko uliotokana na matumizi tofauti ya sarufi katika maeneo mbalimbali.

Mafanikio mengine ni kuhakikisha Kiswahili kinatumika rasmi katika elimu na vyombo vya habari. Kamati ilishirikiana na shule na magazeti kuhakikisha Kiswahili sanifu ndicho kinachotumika katika kufundishia na kuandika makala. Hii iliongeza heshima ya Kiswahili na kukifanya lugha yenye hadhi ya kitaifa.

Kamati ilihamasisha tafiti na maandiko ya kitaaluma kuhusu Kiswahili. Wataalamu wa lugha walialikwa kufanya utafiti na kuandika vitabu vya sarufi na fasihi ya Kiswahili. Tafiti hizi zilichangia katika kuimarisha Kiswahili kama lugha ya kufundishia, kutafutia maneno mapya ya kisasa na kukijenga zaidi kama lugha ya kielimu.

Mafanikio mengine makubwa ni kufanya Kiswahili kitambulike kama lugha ya kidini, biashara, na utawala. Kwa msaada wa kamati, Kiswahili kilitumika kuandika maandiko ya kidini, kutumika kwenye biashara ya kikanda na pia kufanikisha urasimu wa serikali. Hatua hii iliimarisha Kiswahili si tu kama lugha ya mawasiliano ya kila siku bali pia kama lugha ya heshima yenye hadhi ya kitaifa na kikanda.

7. Fafanua mambo tisa ya muhimu ya kuzingatia katika uandishi wa dayolojia.

Katika uandishi wa dayolojia, jambo la kwanza la kuzingatia ni kuwe na wahusika angalau wawili. Dayolojia haiwezi kuwa na maana ikiwa kuna msemaji mmoja pekee, kwa kuwa kiini chake ni mazungumzo na mawasiliano kati ya watu wawili au zaidi.

Pili, mazungumzo ya dayolojia yawe ya moja kwa moja. Mwandishi hapaswi kutumia maelezo marefu yasiyo ya lazima, bali kuandika sentensi za moja kwa moja zinazofanana na mazungumzo ya kawaida. Hii hufanya kazi hiyo kuwa ya kweli na yenye uhalisia.

Tatu, lugha inayotumika katika dayolojia inapaswa kulingana na hadhi na nafasi za wahusika. Mwanafunzi hatatumia lugha sawa na mwalimu wake, na kiongozi hatatumia lugha sawa na raia wa kawaida. Hii hutoa picha halisi ya wahusika.

Nne, ni lazima kuwe na mfuatano wa hoja. Wahusika wanapobadilishana kauli, sentensi zao lazima zifuatane kwa mantiki na kupeleka mbele mazungumzo. Bila mtiririko, dayolojia hukosa maana na msomaji hushindwa kuelewa.

Tano, istilahi na msamiati vinapaswa kutumika ipasavyo. Wahusika wa dayolojia hawapaswi kutumia maneno yasiyoendana na mazingira au yasiyoeleweka. Lugha inapaswa kuwa sahihi ili kufikisha maana kwa urahisi.

Sita, mazungumzo ya dayolojia yahusishe mchangamano wa hisia na mitazamo tofauti. Hii inamaanisha kwamba wahusika hawapaswi kuzungumza kwa namna moja kila wakati; wengine huonyesha furaha, huzuni, hasira au mshangao. Mchangamano huu hufanya dayolojia kuwa hai na ya kuvutia.

Saba, wahusika wa dayolojia wanapaswa kutumia lugha ya kawaida na yenye uhalisia. Lugha ya vitabu au ya kilugha sana inaweza kufanya mazungumzo yaonekane ya bandia. Lugha ya kila siku humfanya msomaji au msikilizaji ahusiane moja kwa moja na wahusika.

Nane, mazungumzo ya dayolojia lazima yawe na lengo mahsusi. Dayolojia haziandikwi tu kwa sababu ya mazungumzo, bali zinapaswa kuonyesha madhumuni fulani kama vile kueleza hoja, kubishana, kutoa mafunzo au kuonesha mgongano wa mitazamo.

Tisa, dayolojia lazima ziwe na ukomo wenye mantiki. Mazungumzo hayawezi kuendelea bila mwisho, bali yanapaswa kufungwa kwa hitimisho linaloonesha kuwa hoja imefika mwisho, wahusika wamekubaliana au wameachana na mitazamo tofauti.

8. Soma kifungu cha habari kilichotolewa kisha jibu maswali yafuatayo.

(a) Andika kichwa cha habari hii kwa maneno matatu.

Kichwa cha habari kinachofaa ni “Umuhimu wa Miti.” Kichwa hiki kinaonyesha maudhui ya habari yote, kwani kifungu kilieleza kwa kina kuhusu kupanda miti, kutunza mazingira, na kupunguza athari za ukosefu wa mvua.

(b) Eleza maana ya methali zifuatazo kama zilivyotumika katika habari uliyosoma.

(i) Akiba haiozi

Methali hii inamaanisha kuwa akiba au akiba ya rasilimali ni ya thamani na haitapotea. Katika kifungu

hiki methali hii imetumika kuonesha umuhimu wa kulinda na kutunza mazingira kwani akiba ya miti na misitu itasaidia kizazi cha sasa na kijacho.

(ii) Mchelea mwana kulia, hulia yeye

Methali hii inamaanisha kuwa mzazi au mlezi asiyemwonya au kumfundisha mtoto wake mapema ataishia kujuta baadaye. Katika kifungu hiki methali hii ilitumika kusesitiza kwamba tusipoweka jitihada za kuhifadhi mazingira sasa, taifa litaathirika vibaya zaidi baada ya muda.

(c) Kutokana na habari uliyosoma, taja athari mbili za ukosefu wa mvua kwa binadamu, wanyama na wadudu na mimea pia.

Ukosefu wa mvua huathiri binadamu kwa kusababisha ukame, jambo linalopunguza upatikanaji wa chakula na maji. Hii husababisha njaa, maradhi na hata vifo kwa jamii.

Athari nyingine ni kuwa ukosefu wa mvua husababisha uharibifu wa mimea na upungufu wa malisho kwa wanyama. Wanyama hufa kwa njaa na kiu, na pia mzunguko wa maisha ya wadudu na mimea huvurugika.

(d) Fupisha habari uliyosoma kwa maneno yasiyopungua sitini na yasiyozidi sabini.

Habari inaeleza umuhimu wa kupanda na kutunza miti kama njia ya kuhifadhi mazingira na kukabiliana na athari za ukosefu wa mvua. Inasisitiza kwamba ukataji miti hovyoko husababisha uharibifu wa mazingira, kukauka kwa vyanzo vya maji, na ukame. Pia inaonya kuwa bila kuhifadhi miti taifa litakumbwa na majanga makubwa. Methali zimetumika kufafanua ujumbe wa akiba na umuhimu wa hatua za mapema kwa ajili ya ustawi wa kizazi cha sasa na kijacho.

9. Kwa kutoa hoja mbili na mifano, eleza namna jina la kitabu linavyosadifu yaliyomo katika diwani mbili ulizosoma.

Diwani *Wasakatonge* ya M. S. Khatibu jina lake linasadifu yaliyomo kwa kuwa mashairi yake yanazungumzia matatizo ya vijana wa tabaka la chini ambao wanahangaika kusaka tonge la chakula kila siku. Hii inaonyesha hali ya umasikini na kuishi kwa dhiki.

Jina la *Wasakatonge* pia linasadifu yaliyomo kwa kuwa mashairi mengi yanachora maisha ya kijijini na mijini ambapo vijana wanahangaika kutafuta riziki lakini mara nyingi hukosa. Hali hii inahusiana na maana ya neno "wasakatonge" linalowakilisha watu wa hali ya chini wanaotesea kimaisha.

Vilevile, jina hili linaendana na dhamira kuu ya mshairi ambaye amejikita katika kuonyesha taswira ya kijamii yenye mateso na unyonge wa vijana ambao kila siku hushindana na mazingira magumu ili wapate maisha bora.

Diwani *Mashairi ya Chekacheka* ya T. A. Mvungi jina lake linasadifu yaliyomo kwa kuwa mashairi yake yamejaa ucheshi na mzaha unaomfanya msomaji kucheka huku akipata ujumbe wa kijamii. Hii inalingana na jina "Chekacheka" linaloashiria hali ya kicheko.

Jina la *Mashairi ya Chekacheka* pia linaendana na mtindo wa mshairi ambaye anatumia kejeli na vichekesho kama mbinu ya kufikisha ujumbe wake. Hivyo, wasomaji hujifunza kupitia ucheshi.

Aidha, jina hili linaakisi dhamira ya mshairi ya kutaka kuifanya fasihi iwe nyepesi na yenye mvuto kwa jamii kwa kutumia mashairi ya kuchekesha lakini yenye mafundisho makubwa.

10. "Mapenzi ya dhati huleta faraja miongoni mwa wanajamii." Thibitisha kauli hii kwa kutoa hoja tatu kutoka katika kila riwaya kati ya riwaya mbili ulizosoma.

Katika riwaya *Watoto wa Mama N'tilie* ya E. Mbogo, mapenzi ya mama kwa watoto wake yaliwapa faraja kwa kuwa alijitolea kuwalea licha ya hali duni ya kimaisha. Upendo huo ulileta mshikamano wa kifamilia.

Mapenzi ya kifamilia pia yalionekana pale watoto walipoonyesha heshima na mshikamano kwa mama yao, jambo lililowapa nguvu ya kuendelea kupambana na maisha magumu.

Vilevile, majirani na jamii waliwasaidia watoto wa Mama N'tilie kutokana na mapenzi na mshikamano wa kijamii, hali ambayo iliimarisha familia hiyo na kuwapa faraja.

Katika riwaya *Joka la Mdimu* ya A. J. Safari, mapenzi ya wananchi kwa nchi yao yaliwapa faraja na mshikamani walipoamua kushirikiana kupinga dhuluma za kiongozi dhalimu.

Mapenzi ya wazazi kwa watoto wao yalionekana pale walipojitahidi kuhakikisha watoto wanapata elimu bora, hali iliyowatia moyo watoto hao kupambana kwa bidii.

Aidha, mshikamano wa mapenzi ya kijamii ulileta faraja kwa wanajamii walipoamua kushirikiana bega kwa bega kupinga uonevu na ukoloni.

11. Kwa kutumia hoja tatu kwa kila kitabu katika tamthiliya mbili ulizosoma, eleza namna wasanii walivyotumia dhamira mbalimbali ili kuakisi jamii ya leo.

Katika tamthiliya *Ngoswe Penzi Kitovu cha Uzembe* ya E. Semzaba, dhamira ya mapenzi kati ya vijana imetumika kuonyesha changamoto wanazokabiliana nazo katika uhusiano wa ndoa na familia.

Dhamira ya ulevi na uzembe imetumika kuonya jamii juu ya maovu yanayoharibu vijana na kuzorotesha maendeleo ya jamii kwa ujumla.

Vilevile, dhamira ya ndoa na familia imetumika kuonyesha ugumu wa maisha ya kifamilia na changamoto zinazozuia mshikamano wa familia katika jamii ya leo.

Katika tamthiliya *Kilio Chetu* ya Medical Aid Foundation, dhamira ya mateso na dhuluma imetumika kuonyesha hali halisi ya wananchi wanaoteseka chini ya viongozi wabaya wasiojali maslahi ya umma.

Dhamira ya mshikamano wa kijamii imetumika kuhimiza wananchi kushirikiana kwa pamoja katika kupambana na changamoto za kijamii zinazowakabili.

Aidha, dhamira ya mapambano ya haki imetumika kuonyesha wajibu wa wananchi wa leo kupigania haki zao dhidi ya viongozi dhalimu na kuilinda jamii dhidi ya maovu.